

Κοσμᾶς Ψυχοπαίδης

ΙΣΤΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΑΝΟΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ

Στή σημερινή θεωρητική συζήτηση γιά τή σχέση ιστοριστικής καί κανονιστικής σκέψης ἀμέσως ἤ ἐμμέσως τίθενται ὑπό ἐπιανεξέταση τρία θεμελιακά ἐπιχειρήματα πού περιέχονται ἤδη στήν κλασική, κανονιστική, διαφωτιστική παράδοση. Πρῶτον, γιά ἓνα ἐπιχείρημα πού ἀφορᾷ τόν τρόπο πού ἡ κανονιστική παράδοση ἀντιμετωπίζει τό πρόβλημα τῆς ἀπόφασης (decisionism). Δεύτερον, γιά τό ἐπιχείρημα πού ἀφορᾷ τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἡ κανονιστική παράδοση ἐντάσσει στά ἐρμηνευτικά της πλαίσια τό μή κανονιστικά προσανατολισμένο πράττειν. Τρίτον, γιά ἓνα ἐπιχείρημα πού ἀφορᾷ τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἡ κανονιστική παράδοση ἀντιμετωπίζει τό πρόβλημα τῶν ὀρίων τοῦ ὀρθοῦ Λόγου. Καί τά τρία αὐτά ἐπιχειρήματα ἀποτελοῦν τοποθετήσεις τῆς κανονιστικῆς παράδοσης ἀπέναντι στόν ιστοριστικό καί σχετικιστικό της ἀντίπαλο.

Ἄς στραφοῦμε πρὸς τό πρῶτο ἐπιχείρημα. Τό καντιανό κριτικό ἐπιχείρημα (πρότυπο τοῦ κλασικοῦ κανονιστικοῦ ἐπιχειρήματος) ἀντιμετωπίζει τόν ιστορισμό τύπου Herder ὡς μορφή τοῦ σχετικισμοῦ, τοῦ ὁποῖου ἡ ἀκραία συνέπεια εἶναι ἡ προσφυγή στήν ἀπροϋπόθετη ἀπόφαση σχετικά μέ μιᾶ ἀξία ἢ ἓναν τρόπο ζωῆς, στόν νετσιζιονισμό. Τό κανονιστικό ἐπιχείρημα προσπαθεῖ νά κάμῃ τό νετσιζιονιστικό ἐπιχείρημα ἐμπλέκοντάς το σέ μιᾶ λογική ὀρων ἰσχῶς τοῦ ἐντός ἐνός ὑπερβατολογικοῦ πλαισίου. Ἐντός τοῦ πλαισίου αὐτοῦ τίθεται πλεόν καί τό πρόβλημα τῆς ἀπόφασης. "Ὅλο τό καντιανό ἔργο χαρακτηρίζεται ἀπό μιᾶ τέτοια προσπάθεια θεμελίωσης τῆς ἀπόφασης ὡς δεσμευτικῆς ἀπόφασης ὑπέρ τοῦ Λόγου. Ἡ καντιανή ἀνάλυση στρέφεται πρῶτα στό πρόβλημα τῆς ἐμπειρίας καί διαπιστώνει μιᾶ ἀπροσδιοριστία τῆς ἐμπειρικῆς θεώρησης δεδομένου ὅτι αὐτή ἐπιτρέπει δράση τόσο βάσει ἔλλογων ὅσο καί βάσει "παθολογικῶν" κινήτρων. Σέ αὐτή τήν περίπτωση λαμβάνεται πάντα μιᾶ ἀπόφαση ὑπέρ τοῦ Λόγου (στροφή πρὸς τόν Λόγο, Κοπερνίκεια ἀντιστροφή πρὸς τόν ἥλιο, κτλ.). Ὁ φιλόσοφος ἀποφασίζει ὑπέρ τοῦ Λόγου (δομή πού ἀνευρίσκεται στά δοκίμια "Τί σημαίνει: προσανατολίζομαι στή σκέψη;", "Ἰδέα γιά μιᾶ γενική ἱστορία ὑπό πρίσμα κοσμοπολιτικό", ΔΕΥΚΑΛΙΩΝ 141, Ὀκτώβριος 1995 - © «Λαίδαλος» - Γ. Ζαχαρόπουλος Α.Ε., Ἀθήνα

“Διένεξη τῶν Σχολῶν”¹, ἀλλά διέπει καί τίς τρεῖς μεγάλες καντιανές κριτικές). Πῶς νομιμοποιεῖται νά τό κάνει; Λιότι προφανῶς ὑπάρχει μιᾶ ἀντινομία στήν ἐμπειρική σκέψη, ὅτι θέτει δίπλα δίπλα, ὡς ἰσότιμες δυνατότητες, τόσο τό νά ἀποφασίζουσι βάσει ἔλλογων ὅσο καί βάσει παθολογικῶν κινήτρων. Αὐτό πού συγκαλύπτει ἔτσι ἡ σκοπιὰ τῆς ἐμπειρίας εἶναι ὅτι τό πλαίσιο τοῦ Λόγου εἶναι ὄρος συγκρότησης καί τῶν ἐπιμέρους ἐμπιθῶν σκοποθεσιῶν στά πλαίσια τοῦ ὅλου συστήματος δράσης. “Ἄν θέλω νά ἀποφασίσω καί νά δρῶ ἐλεύθερα (ἀπόφυση), πρέπει ὅμως νά θέλω καί τοῦς ὄρους τῆς ἐλεύθερης δράσης (πλαίσιο/ὄρος ἀπόφυσης). Αὐτός εἶναι καί ὁ τύπος ἀντιμετώπισης τοῦ ντεσιζιονισμοῦ ἀπό τήν καντιανή παράδοση – καί πρὶν ἀπό αὐτήν ἀπό τή ρουσοϊκή).

Ἐκ τῆς ἐδῶ προκύπτει τό *δεύτερο ἐπιχείρημα* τῆς κανονιστικῆς παράδοσης πού ἀφορᾷ τόν τρόπο ἔνταξης στά πλαίσιά της τοῦ μὴ κανονιστικῶν προσανατολισμένου πράττειν. Τό ἐπιχείρημα ὑποστηρίζει ὅτι τό πράττειν αὐτό (λ.χ., οἱ μηχανισμοὶ ὀρμῶν καί ἐγωισμοῦ ἢ τό ἀνταγωνιστικό πράττειν στήν ἀγορά) ἔχει μιᾶ δικαιολόγηση ὑπαρξης ὑπὸ τόν ὄρο ὅτι θά συμφωνεῖ μέ ἔλλογα πλαίσια ἢ θά τά ὑποβάσταζει· λ.χ., ἔχω συμφέρον ὡς ἐπιχειρηματίας νά ὑπάρχει ἐλευθερία καί γενική νομοθεσία ὡς πλαίσιο πού ἐπιτρέπει προβλεψιμότητα, ὑπολογισιμότητα, κτλ. καί ἐπιτρέπει ἄρα τήν ὑλοποίηση τῆς κερδοσκοπίας μου. Ἡ κανονιστικὴ παράδοση ἐπιχειρεῖ, δηλαδή, νά ἀντιπαραθέσει τοῦς μηχανισμούς τῆς κοινωνικῆς δράσης πρὸς μιᾶ τελεολογία ἔλλογων σκοπῶν πού θεμελιώνει ἡ φιλοσοφία (ἰσότητα, ἐλευθερία, δικαιοσύνη). Ἡ ἀντιπαραθέση αὐτὴ εἶναι πυρήνας τῆς μεταγενέστερης διαλεκτικῆς θεωρίας². Ὑπάρχει ἤδη στήν καντιανὴ *Κριτικὴ τῆς Κριτικῆς Δύναμης* καί εἶναι κύριο θέμα τῆς ἐγγεγραμμένης *Λογικῆς*, ἀλλὰ καί τῆς μαρξικῆς διαλεκτικῆς τῶν ἐννοιῶν.

Κατὰ τήν ἀνάπτυξη τῆς προβληματικῆς τῆς σχέσης μηχανισμοῦ καί τελεολογίας γίνεται ἐμφανές πῶς ἡ ἱστορικὴ ἐμπειρία τοῦ 19ου αἰῶνα ἐπηρεάζει τίς διαλεκτικὲς κατασκευές. Ὁ ὄρος σύμπτωσης μηχανισμοῦ καί τελεολογίας πού ἔθεσε ὁ Διαφωτισμὸς ἔμεινε στή μετέπειτα ἱστορικὴ πορεία ὑπὸ ἄρση ἰσχύος, καθὼς μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς σύγχρονης βιομηχανικῆς κοινωνίας τοῦ ἀνταγωνισμοῦ οἱ αὐτονομημένοι μηχανισμοὶ τῆς ἐγωιστικῆς κοινωνικῆς δράσης ἔθεσαν ὑπὸ ἀμφισβήτηση κάθε ἰδέα κανονιστικῆς δεσμευτικότητας ἢ τήν ἔκαναν νά φαίνεται σάν καθαρό ἰδεολόγημα. Ἀντίστοιχα ἐξασθενεῖ ἡ ἐλκυστικότητά τοῦ διαφωτιστικοῦ κανονιστικοῦ προτάγματος. Ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο ὁ Διαφωτισμὸς εἶχε θεμελιώσει τήν ἰδέα τῆς προόδου πα-

1. Βλ. I. Kant, *Λογίμα*, μετ. Ε. Παπανοῦτσος (Ἐκδόσεις Λοιδῶνη, Ἀθήνα 1971). Περιλαμβάνει μόνο ἓνα τμήμα (“Πάλι τό ζήτημα ἂν τό ἀνθρώπινο γένος βρῆσκειται σέ σταθερὴ πρόοδο πρὸς τό καλύτερο”) τοῦ τελευταίου κειμένου.

2. Πρὸς, σχετικά Κ. Psychopedis, “Dialectical Theory: Problems of Reconstruction” εἰς W. Bonefeld, R. Gunn & K. Psychopedis (eds.) *Open Marxism, Vol. I. Dialectics and History* (Pluto Press, London/Colorado 1992).

ρεξηγήθηκε στη συνέχεια. Θεωρήθηκε ότι οί διαφωτιστές θεωρητικοί πίστευαν σε μία αναγκαία εξέλιξη του κοινωνικού μηχανισμού προς φιλοσοφικά αποδεκτούς (ελευθεριακούς και αλληλέγγυους) στόχους. Βέβαια, τς περισσότερες φορές στην ιστορία οί θεωρητικές παρεξηγήσεις αποδεικνύονται αποτελεσματικότερες όσον αφορά τή διαμόρφωση τής πραγματικότητας από ό,τι οί κριτικές έρμηνείες τών φιλοσοφικών κειμένων. "Όταν ό Kant όμιλούσε περί προόδου δέν αναφερόταν σε κάποια έξωτερική τελεολογία, δηλαδή σε μία μηχανική και αυτόματη πορεία προς τό διαφωτισμένο μέλλον. Αναφερόταν σε μία έσωτερική τελεολογία ("άναστοχαστική κρίση") σύμφωνα με τήν όποία ή σκέψη δέν δικαιούται νά παύσει νά έγείρει τς κριτικές ένστάσεις της άπέναντι στο ιστορικό/πραγματικό πρίν άμφισβητηθεί κάθε σχέση άναξιοπρέπειας, άνελευθερίας, άνισότητας, προνομιακής μεταχείρισης και κατεξουσιασμού στην κοινωνία. Με αυτή τήν έννοια ή κριτική άξιώνει διαρκή πρόοδο, δηλαδή άσταμάτητη άναζήτηση και έλεγχο και τών πλέον καλυμμένων σχέσεων άναξιοπρέπειας, άνελευθερίας, κτλ., προσανατολισμένη προς τή ρυθμιστική όριακή ιδέα τής μή άνταγωνιστικής, αλληλέγγυας και ελευθεριακής συμβίωσης.

Με τήν έγκατάλειψη του προγράμματος του Διαφωτισμού έγκαταλείπεται από τή θεωρία και ή άξίωση μίας όρθολογικής άνακατασκευής του κοινωνικού είναι και γίνεσθαι. Ιστοριστές θεωρητικοί, οί Savigny, Roscher και Burckhart, ύποστήριξαν ότι οί κοινωνίες είναι ζωντανοί όργανισμοί τών όποιων ή ιδιαιτερότητα δέν μπορεί νά προσεγγισθεί με τά άφηρημένα εργαλεία τής διαφωτιστικής σκέψης. Η ίδια ή διαφωτιστική στάση είναι γι' αυτούς μία (μεταξύ πολλών) στάση, στά πλαίσια τής όργανικής όλότητας του "πνεύματος του πολιτισμού", του κοινωνικού "βίου", κτλ.

Βέβαια, ήδη τό παλαιότερο διαφωτιστικό έπιχείρημα είχε έπεξεργασθεί μία άυστηρή έπιχειρηματολογία πού μπορεί νά χρησιμοποιηθεί κατά του ιστοριστικού σχετικισμού και τής θεωρίας τής όρθολογικά άπροσπέλαστης όργανικότητας. Στην § 83 τής τρίτης καντιανής κριτικής ό Kant παρουσιάζει τς κοινωνίες ως όργανισμούς, μέσα στους όποιους δραστηριοποιείται ό κριτικός λόγος, άξιώνοντας νά τούς μεταβάλει σε έλλογα κοινωνικά μορφώματα. Στην ίδια παράδοση τοποθετούνται οί έγελιανές αναλύσεις τής *Φιλοσοφίας του Δικαίου* και τής *Λογικής*. Παρότι ή σκέψη του δέν ήταν άπαλλαγμένη από ιστοριστικά και όργανιστικά στοιχεία, ό Hegel άρνεϊται νά προσεγγίσει τήν έννοια του κοινωνικού όργανισμού και του κοινωνικού βίου ως ιδιαιτερότητα άπροσπέλαστη από τή σκέψη. Προσεγγίζει τήν έννοια αυτή μάλλον μέσα από τς "διαμεσολαθήσεις" του βίου: τούς κοινωνικούς σχηματισμούς, τό σύστημα σκοπών και μέσων σε σύγχρονες κοινωνίες, τό σύστημα όργάνωσης τής γνώσης και τής βούλησης πού προκύπτει από μία τέτοια γνώση. Η έγελιανή προβληματική έπιχείρησε νά καταδείξει ότι ό βίος με τήν έννοια τής άμεσότητας και φυσικότητας τών βιωμένων σχέσεων τών ανθρώπων αποτελεί "κακή" άφαίρεση και ότι δέν μπορούμε νά κατανοήσουμε τόν βίο παρά μόνο μέσα από τήν κριτική άνάλυση τών άλλοτριωμένων μορφών του. Κατά τήν άνάλυση, ή διαλεκτική κριτική άνατρέχει σε άξίες πού

πραγματοποιούνται/μπορούν να πραγματοποιηθούν είτε μέσα από την άλλοτρίωση (Hegel) είτε (στη μαρξική έκδοχή της διαλεκτικής) με την υπέρβασή της. Κατ'έξοχήν αξία είναι ή ελευθερία με την έννοια της μη αποδοχής κανενός είδους προσδιορισμού της ανθρώπινης ζωής και σκέψης παρά μόνον εκείνων των προσδιορισμών που οί ίδιοι οί άνθρωποι ως αυτόνομα όντα δίνουν στον έαυτό τους.

Τό διαλεκτικό πρόγραμμα στηρίζεται στον διαφωτισμό, αλλά θέτει ριζικότερα τό πρόβλημα της φύσης των ιστορικών σχέσεων στις όποιες υποτίθεται ότι θά πραγματοποιηθεί ή ελευθερία. Ή ελευθερία πρέπει να άκουμπήσει στό ιστορικό και να δεσμευθεί από αυτό προκειμένου να άρει τή δέσμευση ή και να τήν αναγνωρίσει ως "δική του". Ή έγγελιανή διαλεκτική έντοπίζει ως τό κύριο χαρακτηριστικό των σύγχρονων ιστορικών κοινωνιών τό σύστημα της βιομηχανικής έργασίας που διαμεσολαβείται από τήν άγορά. Ή φιλοσοφία άναζητεί τούς όρους πραγμάτωσης της ελευθερίας μέσα από τή δυναμική της καταμερισμένης έργασίας. Ή ίδια ή φιλοσοφική δραστηριότητα είναι κομμάτι της έργασιακής διαδικασίας ("έργασία της έννοιας") και μάλιστα άναδεικνύεται ως άρχή που τή διέπει, καθώς πασχίζει να διεκρινίσει τούς όρους υπό τούς όποιους θά καταστεί άξιακά αποδεκτή και έλλογη και με αυτή τήν έννοια ταυτίζεται με τήν έσωτερική λογική της. Τό σύγχρονο έργασιακό σύστημα άπελευθερώνει τόν άνθρωπο από τις παραδοσιακές δεσμεύσεις και του έπιτρέπει να ιδιοποιηθεί τις ίδιες του τις δυνάμεις. Αυτό είναι τό μήνυμα της § 189 της *Φιλοσοφίας του Λικαίου*, στην όποία ό Hegel παραπέμπει με σεβασμό στον μεγάλο σκώτο ήθικό φιλόσοφο Α. Smith.

Έχει σημασία να τονισθεί ότι ή νεωτερική θεωρία της έργασίας τύπου Α. Smith και Hegel παρέχει όρθολογική πρόσβαση στο αίνιγμα του ανθρώπινου βίου, άκόμη και με τήν έννοια της όρθολογικής συγκρότησης του έπιχειρήματος που τοποθετείται κριτικά άπέναντι στις άλλοτριωτικές μορφές που χαρακτηρίζουν τό σύγχρονο έργασιακό σύστημα.

Ή έργασία πραγματοποιεί τήν "άξία" της ανθρώπινης δραστηριοποίησης για τήν αναπαραγωγή και βελτίωση της ανθρώπινης ζωής. Έπειδή ή έργασιακή διαδικασία προϋποθέτει καταμερισμό και συνεργασία, πραγματοποιείται μέσα από αυτήν μία άξια άλληλεγγύης μεταξύ των έργαζομένων. Τέλος, από τόν κοινωνικό χαρακτήρα της έργασίας προκύπτουν αίτήματα (άξίες) κοινωνικής δέσμευσης της διαδικασίας ιδιοποίησης του κοινωνικού προϊόντος της έργασίας. Στο μέτρο που οί ύπάρχουσες μορφές ιδιοκτησίας και ιδιοποίησης άκυρώνουν αυτές τις άξίες αντί να τις προωθούν, μπορεί να θεμελιωθεί ένα κριτικό όρθολογικό έπιχείρημα που να βάλλει έναντίον αυτών των μορφών.

Παραδόξως, σύμφωνα με αυτή τήν έκδοχή της νεωτερικότητας, ό τόπος της κριτικής έντοπίζεται στο σημείο στο όποιο οί δρώντες συνειδητοποιούν τή σύγκρουση ανάμεσα στις άξιακές βάσεις του έργασιακού συστήματος και στις μορφές που τις άκυρώνουν. Ή κριτική, δηλαδή, προϋποθέτει άλληλέγγυους και συνειδητούς δρώντες που θά δέχονται να δεσμευθούν από τις ύποδείξεις της. "Όσο αυτό δεν συμβαίνει, τό μορφικό στοιχείο της κοινωνίας, ή

έξατομίκευση, ό έγωισμός, ό άνταγωνισμός, φαίνεται νά άποτελεϊ τό ούσιωδες χαρακτηριστικό της, ένώ ή συνεργατική-άλληλέγγυα διάστασή της παρουσιάζεται άπλως ως ήθικό αίτημα. Συνεπώς, καί ή στράτευση υπέρ τής ήθικης φαίνεται νά μήν είναι πλέον όρθολογική στάση μέ δεσμευτικό χαρακτήρα, αλλά υπόδειξη άθεμελίωτης απόφασης τών δρώντων, άκριβως όπως καί ή στράτευση υπέρ άτομικών επιδιώξεων ή συμφερόντων κάποιων ομάδων έναντίον τών άλλων.

Οί παραπάνω περιπέτειες τής σκέψης, πού περιγράψαμε σχηματικά, όδηγοῦν τή σημερινή θεωρία σέ μιá διάσπαση μεταξύ δύο άφηρημένων τρόπων σκέψης:

(α) ένός τρόπου σκέψης, πού γιά νά άποφύγει τίς παραπάνω άντινομίες, άπορρίπτει τά πλαίσια πού έκαναν δυνατή τή συγκρότηση τής κριτικής κανονιστικότητας, άπορρίπτει ιδιαίτερα τή φιλοσοφία του υπερβατολογικού υποκειμένου καί τή σημασία του παραδείγματος τής έργασίας γιά τήν περιγραφή καί άξιολόγηση τής κοινωνικής πραγματικότητας. Τό ότι ή έννοια τής έργασίας είναι άξιακά φορτισμένη άποτελεϊ τόν λόγο πού τήν κάνει νά μήν γίνεται άποδεκτή στά πλαίσια μιáς έπιστημολογίας πού άνορθολογοποιεί τίς άξίες. Η έπιστημολογία αυτή όδηγεϊται έτσι στόν ιστοριστικό σχετικισμό καί στην άποδοχή τής άπροσδιοριστίας του άντικειμένου καί τής άδυναμίας γνώσης του πραγματικού, τό όποιο άντιμετωπίζεται ως όλότητα επιμέρους καί μεταξύ τους άσύμβατων αποφάσεων (χαραριστικό παράδειγμα αυτού του τύπου σκέψης άποτελοῦν οί έπιστημολογικές ιδέες του Hayek).

(β) ένός τρόπου σκέψης πού υπογραμμίζει τή δυνατότητα τής γνώσης τών ούσιωδών χαρακτηριστικών τών σύγχρονων κοινωνιών καί τή δυνατότητα έντοπισμού τών βασικών άναγκών τής άνθρωπότητας καί άνακατασκευής άντίστοιχων άξιων πού πρέπει νά διαφυλαχθοῦν (εϊρήνη, προστασία τής υγείας, του περιβάλλοντος, έξασφάλιση τής δημοκρατίας, κτλ.) στά πλαίσια μιáς όρθολογικής διαδικασίας. Άλλά καί ό τύπος αυτός σκέψης κινδυνεύει νά όδηγηθεϊ σέ άπροσδιοριστία κατά τή θέση καί ιεράρχιση άξιων (τέτοιου είδους "άντικειμενικές" ιεραρχίες άξιων συναντάμε στό έργο του Max Scheler καί στην παράδοση του μαρξισμού). Άκόμη, κινδυνεύει νά έκπέσει στόν δογματισμό ως προς τή γνώση τών ούσιωδών διαστάσεων του άντικειμένου πού έπαγγέλεται, καί άντίστοιχα σέ ντεσιζιονισμό καί βολονταρισμό.

Ένόψει αυτού του κινδύνου διπλής διολίσθησης προς τήν άπροσδιοριστία επανατίθεται γιά τή σύγχρονη σκέψη κατά δραματικό τρόπο τό πρόβλημα τών δεσμευτικών όρων συγκρότησης τής γνώσης καί θεμελίωσης τής πράξης πού άπασχόλησε τό: Διαφωτισμό. Τί μπορεί νά ισχύσει ως "δεσμευτικό" γιά τή σύγχρονη σκέψη καί νά εισέλθει ως υπερβατολογικό πλαίσιο ή πλέγμα άναστοχαστικών όρων στά έπιστημολογικά μοντέλα; Μιά άπάντηση πού προσφέρεται είναι ότι ως τέτοιοι όροι μπορούν νά χρησιμεύσουν οί ίδιες οί άρχές συγκρότησης τών σύγχρονων κοινωνιών όπως διαμορφώθηκαν από τόν 16ο έως τόν 20ο αϊώνα. Οί κοινωνίες αυτές είναι κοινωνίες του χωρισμού θεωρίας καί πράξης, κανόνα καί έφαρμογής, απόφασης καί εκτέλεσης, άντινομικές κοινωνίες ιεράρχησης πού χρειάζεται ώστόσο τή διαρκή έπικοινωνία

καί κριτική για να αναπαραχθεί. Όλοι αυτοί οι χωρισμοί που αποτυπώνονται στις φιλοσοφικές διακρίσεις συγκροτούνται κοινωνικά και θεσμικά μέσα σε ιστορικές καπιταλιστικές κοινωνίες που με τη σειρά τους χαρακτηρίζονται από χωρισμούς ιδιοκτητών και μη ιδιοκτητών, εργαζομένων και μη εργαζομένων, γραφειοκρατικών ιεραρχιών και διοικούμενων "μαζών".

Στήν προσπάθεια υπέρβασης του σχετικισμού είναι εύλογο να ανατρέξουμε στους παραπάνω όρους κοινωνικής συγκρότησης, μιά και ο τύπος κοινωνικής συγκρότησης θα προσδιορίσει και τον τύπο των αντινομιών που θα αντιμετωπίσει ο Λόγος. Αλλά ανατρέχοντας στους όρους αυτούς, ανατρέχουμε ταυτόχρονα σε μιά αναστοχαστική κριτική ιδέα υπέρβασης και των όρων αυτών και πραγμάτωσης "έλλογων" κοινωνικών σχέσεων. Τι είναι όμως έλλογο; Έλλογο φαίνεται στον Marx του "Εβραϊκού Ζητήματος" (1843) να είναι ή αλληλέγγυα και από κοινού διαχείριση των όρων κοινωνικής ζωής με άρση των χωρισμών που επιβάλλει ή αστική κοινωνία, ακόμη και των χωρισμών που έχουν μορφή εξασφαλίσεων ή "δικαιωμάτων" των πολιτών (μιά και ή ελεύθερη κοινωνία δεν θα πρέπει να ανέχεται κανένα χωρισμό ανάμεσα στα μέλη της). Αλλά ή κατευθείαν "έφαρμογή" του έλλογου στο ιστορικό μοιάζει άπραγματοποίητη καθώς στην ιστορική κοινωνία, που χωρίζει και ενώνει τα μέλη της μέσω του καταμερισμού της εργασίας, της ιδιοκτησίας και του χρήματος, έχει επιβληθεί ένας άλλος όρθολογισμός, εργαλειοκτού τύπου, που υπαγορεύει στα άτομα την αντιμετώπιση των άλλων όρων των και του κοινωνικού πλούτου ως "μέσων" για την επιδίωξη ιδιωτικών σκοπών (εμπόδια πραγμάτωσης του Λόγου είναι οί ίδιες του οί εργαλειοκτικές χρήσεις!). Ανέναντι σ' αυτόν τον εργαλειοκτικό όρθολογισμό, όποιος επαγγέλεται τον χειραφετητικό-πρακτικό όρθολογισμό και αξιώνει αυτόνομία των υποκειμένων θα πρέπει να καταβάλει ιδιαίτερη προσπάθεια για να θεμελιώσει τό επιχείρημά του (σε μιά συζήτηση που διεξάγεται με αρκετό κενισμό περί του ποιός έχει τό βάρος της απόδειξης για τή δυνατότητα της αυτόνομίας). Οί αξίες του μοιάζουν προς στιγμήν να προκύπτουν από θεωρητική και μόνον αφαίρεση. Η κριτική σκέψη, αφαιρώντας από τίς τοποθετήσεις των επημέρους εγωιστικών ατόμων (τή "μορφή" δηλαδή της κοινωνίας) οδηγείται ώστόσο όχι στο τίποτε, αλλά στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας που αποτελεί συνεργατική (ουσιαστικά αλληλέγγυα) διαδικασία αναπαραγωγής της κοινωνικής ζωής. Αλλά για να πραγματοποιούν ή συνεργασία και ή αλληλεγγύη (τό αξιακά έλλογο), θα πρέπει να πραγματοποιεί ιστορικά και ή αντίστοιχη κοινωνική μορφή, πολιτικά, μέσα από κινήματα για κοινωνική δικαιοσύνη και απελευθέρωση. Αυτά δεν είναι πάντα εκεί, λείπουν ή αναπτύσσονται σε απρόβλεπτους χρόνους μέσα στην ιστορικότητα. Άρα θα πρέπει να υπάρξει κάποιας μορφής μετριάσμός³ κατά τήν εφαρμογή του Λόγου, καθώς και προσαρμογή

3. Πρβλ. σχετικά με τήν προβληματική του μετριάσμού και της μεσότητας Κ. Ψυχοπαίδης, "Κανονιστικότητα, σχετικισμός και μετριάσμός στην πολιτική φιλοσοφία της νεωτερικότητας", *Λευκαλίων* 11 2 (1993).

στό ιστορικό, χωρίς παραίτηση από τις έλλογες χειραφετητικές αξιώσεις.

Στό σημείο αυτό αποκτᾶ επικαιρότητα τό τρίτο ἐπιχείρημα τῆς κλασικῆς κανονιστικῆς παράδοσης, στό ὁποῖο ἀναφερθήκαμε, πού ἀφορᾷ τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἡ παράδοση αὐτή ἀντιμετωπίζει τό πρόβλημα τῶν ὀρίων τοῦ ὀρθοῦ Λόγου. Ἡ κριτική καί διαφωτιστική σκέψη σκέφθηκε τόν μετριάσμο αὐτό ὡς πρόβλημα τοῦ ἐλέγχου τῶν τρόπων χρήσης τοῦ Λόγου. "Ἄν οἱ ἐγωιστικές χρήσεις τοῦ Λόγου μποροῦν νά χρησιμοποιηθοῦν γιά τήν προώθηση ἐλλογῶν σκοπῶν εἶναι ἀποδεκτές ἐντός αὐτῶν τῶν ὀρίων. Κάτι τέτοιο εἶχε κατά νοῦ ὁ Α. Smith ὅταν μιλοῦσε γιά "ἀόρατη χεῖρα" (λ.χ. τόν ἐπιχειρηματία πού συμβάλλει στήν κοινωνική εὐημερία μέ τήν ἐγωιστική του δραστηριοποίηση). Κάτι τέτοιο ἐννοοῦσε ὁ Kant μέ τήν ἐπίκληση μιᾶς "πρόθεσης τῆς φύσης" καί ὁ Hegel μέ τή θεωρία του τῆς "πανουργίας τοῦ Λόγου".

Ἄλλά τό ἐπιχείρημα αὐτό εἶναι ἀντιστρέψιμο. Ἐκεῖ πού παύει νά συμβάλλει στήν πραγμάτωση ἐλλογῶν καί χειραφετητικῶν σκοπῶν, καί μάλιστα θίγει τή δυνατότητα πραγμάτωσής τους, ἡ ἐργαλειακή λογική θά πρέπει νά βρεθεῖ ἀντιμέτωπη μέ ἕνα ὄριο πού τῆς θέτει ἕνας εὐρύτερος πρακτικός-κοινωνικός ὀρθολογισμός. Ἐδῶ ἀντιμετωπίζουμε μιᾶ πυρηνική διαφωτιστική ἰδέα: Ἡ κριτική τῶν ὀρίων τῆς χρήσης τῶν γνωστικῶν δυνάμεων, τοῦ Λόγου, τῆς διάνοιας, τῆς φαντασίας, τῆς κρίσης, συμπίπτει μέ τόν κριτικό ἐλεγχό τῶν κοινωνικῶν πρακτικῶν ἐνόψει τοῦ στόχου πραγμάτωσης μιᾶς ἐλεύθερης καί χειραφετημένης κοινωνίας.

Ἄλλά πῶς θά κρίνουμε πού εἶναι κάθε φορά τά ὄρια διαφοροποίησης τοῦ ἐργαλειακοῦ πράττειν καί πού θά ὀριοθετήσουμε τήν πολιτική καί δημόσια σφαῖρα ὅπου θά κατισχύσουν ἐλλογα ἐπιχειρήματα πού ὑπερβαίνουν τόν ἀτομισμό; Ἡ ἀπάντηση σέ αὐτό τό ἐρώτημα προϋποθέτει κατ' ἐξοχήν γνώση τῆς φύσης τῆς πραγματικότητας πρὸς τό συμφέρον τῆς ἀλλαγῆς της... Μιά τέτοια ἀπάντηση μπορεῖ νά δοθεῖ ὁμως μόνον ἂν ἀντιστρέψουμε τή σχετικιστική καί ἱστοριστική λογική, ἰδιοποιούμενοι τό σχετικιστικό ἐπιχείρημα ὑπέρ τῆς κριτικῆς.

Ὁ σχετικιστής ἀντίπαλος τῆς κριτικῆς σκέψης, ἐπικαλούμενος τήν ἀπροσδιοριστία τοῦ πραγματικοῦ καί τήν ἔλλειψη γνώσης γιά τή φύση του, τήν ἐγκαλεῖ ὡς ἀντιφατική στόν βαθμό πού ἐπικαλεῖται τή δυνατότητα ἀντικειμενικῆς γνώσης καί ταυτόχρονα ἰσχυρίζεται ὅτι κάποιες "ἀναγκαῖες" σχέσεις ὀδηγοῦν πρὸς μιᾶ ἀπροσδιόριστη καί οὐτοπική κατάσταση ἐλευθερίας. Ἀπέναντι στήν πρόκληση αὐτή ἡ κριτική σκέψη δέν ὀχυρώνεται στό "ἀναγκαῖο", ὡς τό τελείως ἀντίθετο τῆς ἀπροσδιοριστίας, ἀλλά υἱοθετεῖ μέ κάποια ἐννοια τήν ἀπροσδιοριστία δείχνοντας τά ὄρια προσδιορισμοῦ καί ἀπροσδιοριστίας ὅπως προκύπτουν κατά τή χρήση τοῦ Λόγου. Πράγματι, τό πραγματικό καί τό ἱστορικό παραμένουν ἀπό μιᾶ ἄποψη τελικά ἀπροσδιόριστα καί συμπτωματικά, παρότι προκύπτουν ἀπό πραγματικές ἱστορικές σχέσεις, ὅσο συγκροτοῦνται μέσα ἀπό σχέσεις ἀνισότητος, ἀνελευθερίας, ἀναξιοπρέπειας, ἐκμετάλλευσης καί κατεξουσιασμοῦ (μέσα ἀπό σχέσεις δηλαδή πού εἶναι, εἰδωμένες ἀπό τήν πλευρά τοῦ κριτικοῦ λόγου, διαρκῶς ὑπό προσωρινότητα ἰσχύος καί ὑπό ἄρσιν). Αὐτό πού φάνηκε στούς ἱστοριστές, σχε-

τικιστές, κτλ., ως "όριο του Λόγου αποδεικνύεται ότι είναι ένα όριο της ιδέας ότι η κοινωνία μπορεί να έχει συνέχεια, συνοχή και διάρκεια και να συγκροτείται ως αντικειμενικότητα έγκυρα μέσα από τέτοιες σχέσεις. Οί σχέσεις αυτές έχουν πάντα μία τυχειότητα και ο εργαλειώδης λόγος που τις αναδομεί βρίσκει σ' αυτήν τό όριό του. Ως μόνη δεσμευτικότητα αναδεικνύεται αντίστοιχα ή κριτική στις άδικες και άναξιοπρεπείς συνθήκες ζωής και ή πράξη που στοχεύει στην άνατροπή τους.